

«...НЕ СВІТ ІНШИЙ, А МЕЖІ ІНШІ, І В ЦЬОМУ ВСЯ СУТЬ» (ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ОДНОГО ЕПІСТОЛЯРНОГО ТРЕВЕЛОГУ¹ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА)

У статті піднято тему міграцій і подорожей Юрія Шевельова. Проблема полягає в тому, яким чином поїздки до різних країн стають важливим чинником особистості інтелектуала й ресурсом нових контекстів для його гуманітарних досліджень. Подвійна природа подорожей, коли мандрівник відкриває для себе нові явища в культурі, мистецтві, ментальності, ідеології різних країн і водночас – екзистенційні засади його власного існування, дає змогу глибше пізнати етику й естетику топосних переживань інтелектуала, побачити імпліковані в них структури його критичного мислення. Мета статті полягає в тому, щоб окреслити топосні переживання як основу епістолярного тревелогу й водночас як імпульс для розширення акту сприйняття культурних об'єктів і царин, які відкрилися мандрівникові, в національно заангажованій есеїстиці. Обмежений обсяг публікації схиляє зосередитися лише на окремих фрагментах «шведського», «французького», «італійського» сегментів теми подорожей у листах. Зрештою, топосне переживання Ю. Шевельова показано як чинник його екзистенційного й ціннісного дискурсив.

Ключові слова: літератор-мігрант; подорож; лист; інтенційний акт; переживання; тревелог.

Життєва історія Юрія Шевельова (1908–2002), крім іншого, може бути визначена як історія мандрівника, подорожнього. Здолати довгий і складний шлях із Харкова на Захід під час II Світової війни було доконечним для втечі від радянської влади й фізичного збереження життя; перебратися з Німеччини до Швеції стало необхідним, щоб повернутись у професійне середовище славістики після війни². Значна частина подальших подорожей була зумовлена ностальгією й відчуттям психологічного дискомфорту в новій країні; як наслідок, – пошуком «ментально споріднених місць» (це більше стосується подорожей зі Швеції Європою). Після того, як Ю. Шевельов замешкав у США, регулярні поїздки й переміщення Європою, Азією, Північною й Південною Америками переросли в реальну потребу інтелектуала змінювати контексти свого життя. Крім країн Західної Європи, він відвідував Грецію, Турцію, Єгипет, Афганістан, Камбоджу, Індію, Перу, Китай, Японію... Констатував, що «і кінця їм ність», коли замислювався над числом тих, що склали його досвід мандрівника.

2015 р. побачили світ листи Ю. Шевельова до О. Ізарського (Мальченка), написані протягом 50 років (1946–1996 рр.) [7]. Рецензії на це видання констатують «описи мандрівок» і «просто перелік місць, які відвідав Юрій Шевельов» (С. Баран [1]), його «естетичне гурманство» (Л. Белей [3]) як наскрізні теми листів, насичених рефлексіями над межами свого й чужого, культурами націй, Європи й цілого світу. Ці листи показують, як поступово подорожі перетворювалися на екзистенційний акт, зумовлений аксіологічними параметрами особистості й невіддільний від його гуманітарного мислення.

Проблема полягає в тому, як трансформується в літературно-інтелектуальному дискурсі Ю. Шевельова традиційна модель мандрівки «прибуття в заплановане місце – обстеження (знайомство, спостереження) місця – повернення додому». Що він шукає у двооберненій природі подорожі, коли відкриває й перевідкриває нові форми й змісти в культурі, мистецтві, ментальності, ідеології, й водночас змінюється сам, бо кожне повернення (будь-куди) є для нього «якоюсь мірою новим народженням» [12, с. 9]?

Ставлення Ю. Шевельова до відвіданих ним країн, міст і місць у листах доповнюється й змінюється. Фактично, він не раз фіксує різні або й протилежні переживання місця як динамічну комбінацію пізнавальних, прагматичних, естетичних, ціннісних інтенцій щодо останнього. Вважаємо, що в ґрунті літературознавчого інтересу до цих листів лежить власне їхня

¹ Тревелог загалом має низку літературних і нарисово-репортерських ознак з огляду на широку (або «плаваючу», за І. Прохоровою [6]) амплітуду можливостей цього жанру, забезпеченого найзагальнішим критерієм до охоплюваних ним текстів: бути наслідком якоїсь подорожі.

² Про всі перипетії переміщень тих років свідчать спогади Ю. Шевельова [16; 17].

літературна інтенція: перестворення в текстах того, що відбулося, і себе в ньому. Спостереження, рефлексії, оцінки побаченого в містах і країнах убираються в метафоризовані й експресивні топосні переживання, що являють собою складний феномен, у якому сполучені мандрівник і світ, а водночас – і розведені, бо головна мета подорожі – завжди десь поза досягнутою¹. Стан цього мандрівника – «...ні там, ні тут... і тут не дома» [7, с. 40] – а вже сконстатовані «нові народження», крім звільнення, несуть у собі й семантику приреченості на повернення, необхідності повторювати шлях знову. Це, до речі, базова відмінність схеми мандрів Ю. Шевельова від уже наведеної тут традиційної: він, вочевидь, жодного разу не переживає повернення до місця постійного мешкання як повернення додому (навіть коли остаточно оселився в Нью-Йорку).

Пізнання феномену переживання переносить увагу з характеристики об'єкта (територія) на суб'єкта-мандрівника, що постійно перебуває в русі. Його переміщення сполучені з певними метафізичними орієнтирами й задані аксіологічними пріоритетами цього суб'єкта. Мета статті полягає в тому, щоб окреслити топосні переживання як основу епістолярного тревелогу й водночас як імпульс для розширеного акту сприйняття культурних об'єктів і царин, які відкрилися мандрівникові, в національно заангажованій есеїстиці. Через обмежений обсяг статті спиратимемося лише на окремі фрагменти «шведського», «французького», «італійського» сегментів тревелогу.

Як відомо, на початку 1950 р. Ю. Шевельов за запрошенням викладати в Люндському університеті перебрався до Швеції, де й працював до середини 1952 р. Попри матеріальні гаразди шведський триб життя виявився абсолютно чужим. У листі від 17.11.50 р. він так описав герметичність кожного шару шведського суспільства: «Університет розкиданий по всьому місті. Власне, місто – це два міста. Одне – це професори і студенти. Це – «белоподкладочники». Здебільшого заможні, або удають таких. Живуть касатами: професори не мають нічого спільного навіть з доцентами, доценти з асистентами і т.д. Купа правил. Вечорами не гуляють, бо це нижче їхньої гідності. Мають власні авта і вілли. В гості ходять рідко, родинами і п'ють каву з сімома сортами печива. Від кожного сорту їдять по одній штуці, і борони Боже взяти дві того самого сорту. Друга половина – фабричний народ... Від першого відмінні всім, – народ у народі. Цікавляться тільки грішми, спортом і коханням. Вечорами заповнюють вулиці. Їм можна і до кіна ходити. Між цими двома є ще службовці, але ці ніяк себе не проявляють, чорт їх знає, що вони таке. Тільки їдять очима начальство і мріють про підвищення в ранзі, що буває раз на 10 років» [7, с. 32].

Перед учорашнім *dini* Швеція постала ситою, нудною й безмежно порожньою. Люди тут не знають, *що їм робити з життям*, крім як їсти й задовольняти бажання тіла, – на це тут працює ціла індустрія. Саркастичні замальовки шведської дійсності переходять із листа до листа. Видно, адресант сам шукає пояс-

нень, чому після кількарічних небезпечних поневірянь повоєнною Німеччиною добробут «нової землі» не приносить радості. Згодом приходиться усвідомлення ментальної й екзистенційної чужості цієї країни: «життя і люди без барокко» (лист від 26.1.50): «без прикрас», «голе», «чесно до нудоти», «пісно» [7, с. 22]; «без зими і літа», «без гроз» (лист від 15.12.50)² [7, с. 35]. Усі ці характеристики малокорисні для того, хто хоче пізнати фізичну реальність Швеції. Вони її не відтворюють, а є певними ментальними знаками на основі визначальної для адресанта системи цінностей і досвіду, набутого в Німеччині та ще раніше на Батьківщині – в Україні.

Швеція в цілому теж є ментальним об'єктом, у якому імпліковано особливе переживання Європи Ю. Шевельовим. З одного боку, його виховання в родині мало європейську інтенцію з орієнтацією на добру освіту зі знанням іноземної мови, класичної культури, й зокрема мистецтва. З другого, інтенція Європи як центру «старого», дореволюційного світу потісняється досвідом свідка українського відродження 1910-х – 1920-х рр. та його базових ейдосів, метафорично окреслених М. Хвильовим як «азіатський ренесанс» (у памфлеті «Про Коперника з Фрауенбургу, або Абетка азіатського ренесансу в мистецтві» з циклу «Камо грядеши») та «психологічна Європа» (зокрема, у памфлеті «Психологічна Європа» з циклу «Думки проти течії»), що корелюють із висновком О. Шпенглера про «присмерк Європи». Дійшовши висот технологізму, європейська цивілізація вичерпала себе. Буржуазна культура стала її піком і водночас – початком її кінця як центру світового розвитку. Грандіозні досягнення Європи – у її минулому. Наразі вона потребує «свіжої крові» культури Азії взамін на свій багатотисячний «фаустіанський досвід».

Переживання вичерпаності, що обертається деградацією, струменить із листа від 17.11.1950 р.: «Тут видно, що таке задвірки Європи. Це, звичайно, Європа³, ніяких інших культурних впливів тут не було. І результат: кастовість, повний брак інтересу до культури, мистецтва і т. д. – при традиційному даруванні книжок перед різдвом (яких ніхто потім не читає), спорт, техніцизм, автомобілі... Навіть на студентських вечорах-диспутах теми такі: знахурство і медицина, гомосексуалізм і проституція, спиритизм, як живуть дикуни в Бразилії... жадного літературного вечора, що зібрав би понад 20–30 учасників – слухачів при 30000 населення і коло 3000 студентів» [7, с. 33].

² Для розуміння контексту появи цих характеристик наведемо уривки з листів: «Тут нема ні данке, ні данке шен, ні рехт шенен данк, ні герцліхен данк, – а тільки «так», – без прикрас, голе. Замість «до свидання», «до побачення», «авфвідерзеен», – тільки одне «ас» (із французького *адсь*) – і вже. І коли це говорять, то на Вас навіть не глянуть. І так в усьому... Від студентів не можна слова добитися, крім «да», «ніет», «да», «ніет». Страшно погано жити без барокка. Рятуюся тим, що читаю курс про... Гоголя, але сумніваюся, що його барокковість до них доходила» (лист від 26.1.1950); «На Великдень був у соборі, що його портрет додається. Пісно, нудно і без барокко» (лист від 15.4.1950); «Я скажу тільки одне: без гроз погано, бо виходять шведи, але ж і міру треба б знати на ті грози... Та це взагалі країна без зими і літа... Оччїнь скучна країна» (лист від 15.12.1950).

³ Видання листів містить ряд орфографічних і технічних помилок, проте, не маючи змоги зіставляти оригінали листів з передруками в книжці, цитуємо їх так, як вони у ній подані.

¹ Тут спираємося на концепцію мандрівника-паломника, що репрезентує модерний світ, запропоновану З. Бауманом [2].

Згодом з'являється мотив відчаю людини, якій загрожує смерть через безцільне існування: «Я не знаю, що це, знаю тільки, що так довго бути не може, що дорога або до божевільні, або до ліквідації себе. Це серйозно, хочете сміятися, хочете ні» (лист від 22.3.1951) [7, с. 42]. Схожа думка властива наступному листу від 21.4.1951 р., де Ю. Шевельов повідомляє, що дописав «золоту статтю» про В. Петрова й визначає свою працю як антисуїцидальне зусилля: «Ну, і потім проблема здійснення руки. Якщо не здійсмати руки ні на що, то треба здійснити її на самого себе. Бо інакше не втримається, і здіймете її таки на цьому світі на що-небудь конкретне. А це ж буде непослідовно і безпринципно. Отже, маєте сочиняти Рілького, а для чого, це ще Шевченко знав – один у одного питаєм, нащо нас мати привела. Та ті, хто не приводить дітей, приводить на світ якісь там комбінації друкарських знаків» [7, с. 45]. Таким чином, уберегти себе від ентропійного розсіювання особистість зможе, якщо «перелле себе» у творчо-інтелектуальну діяльність¹, щоб стабілізувати сенси, які втрачає.

Трохи згодом канадський еміграційний журнал «Нові Дні»² за січень 1952 р. помістив есею Ю. Шевельова³ «Людина – різна (Пер Лягерквіст – Нобелівський лавреат)» [13]. Ментальний образ Швеції, намальований у листах, визначає критичну інтенцію романів шведського письменника в есеї. Але описані там деталі особисто нестерпної шведської дійсності, явлені в конкретиці вражень і екзистенційних переживань, тут відсутні набік, натомість на перший план виходить есенція думки: Швеція – «винятково не метафізична країна», а Лягерквіст – шведський письменник, і саме тому про метафізичні речі, наприклад смерть (про яку Варава допитується в Лазаря в романі «Варава»)⁴, він пише з «неметафізичною настановою» своєї країни – надтверезої у світовідчутті (не плутати з тверезістю в буквальному сенсі, бо в листах констатує, що шведи багато п'ють [7, с. 42]) і позбавленої внутрішньої релігії. «Це тим цікавіше, – розмірковує автор есею, – що головна проблема його творчості – людина і її віра. А головна лінія розвитку його творчості – від європеїзму до національного, шведського ґрунту. І коли він знайшов цей ґрунт і твердо на ньому став, – тоді він здобув визнання в Європі. І може – може – тоді він знайшов свою віру» [13, с. 10].

Різна Лягерквістова людина – непласка, багатовимірною саме тому, що є виявом національного буття⁵. У бутті добро і зло сполучені. Людина успадкувала цю єдність, але не в силах її виносити, тому на особному життєвому шляху добро та зло, вписані в прагматичну картину дійсності, протистоять одне одному, зумовлюючи екзистенційний вибір людини.

Таким чином, через романи шведського нобеліанта Ю. Шевельов переборює окреслений ним у листах

ментальний образ Швеції як смертельної порожнечі. Це так, ніби людина, яка потопає в морі, дивовижним чином знаходить біля себе рятувнє коло, завдяки якому щасливо рятується. «Голе» й «пісне» життя сутнісно таким не є – варто лише змінити кут зору, «точку спостереження». Право Ю. Шевельова переконувати читачів у відносності зла і здатності людини протистояти йому, «скільки б карлики не спрямовували людину на безглузде знищення» [13, с. 11], забезпечене його власним досвідом подолання смертельної порожнечі у Швеції.

У творчості Лягерквіста Ю. Шевельов виділив сучасну проблему прагматизації буттєвих сутностей, коли вони редукуються до понять «користі» й «шкоди» в реальній ситуації, і трактує людину, що породила й утвердила цю традицію, як єдину силу, здатну цю традицію переламати. Він пише: «Віра і істина, знаходжені Лягерквістом, – не метафізичні. Для цього автор – занадто швед. Він знаходить їх не в загальниках і абстрактах, не на небі і не в ілюзіях. Він знаходить їх поруч, на землі, в співлюдах, в собі. Як сказав один шведський критик, Лягерквіст – релігійний письменник, але поза всіма наявними в світі релігіями. Його діагноза хвороби – порожнеча. Його ліки – ствердження людини, як вона є, в її споконвіку закладеній у людині різності» [13, с. 11].

Сутнісно літературна критика постає в результаті розпізнавання й оприявлення естетичних якостей літературного твору. Естетичними, тобто такими, що викликають стійку емоційно-почуттєву й інтелектуальну реакцію, виступають ті чинники твору, які корелюють із ціннісними установками реципієнта, надають його індивідуальному досвіду, пам'яті, переживанням непроминального сенсу. Листи й есеї Ю. Шевельова – дві сторони того самого зворушення людини, яка зазнала тоталітаризму та нацизму, побачила на власні очі дегуманізацію модерної європейської цивілізації під час і після II Світової війни, була викорінена з рідного ґрунту й позбавлена Системою права на свідомо обрану національну й інтелектуальну ідентичність. Його зустріч із Швецією й Лягерквістом є щаблем у перестворенні (реконструкції) й осмисленні того, що відбулося в його житті. Зіпрано сказане на думку М. Мамардашвілі: «...літературна критика не може існувати щодо того, що є чужим літературному критику й не зачепило його за душу. Він-бо не зможе тоді нічого експлікувати в тексті так, щоб розповиваючи себе (в оригіналі – «развиваясь сам». – Т. Ш.), розширювати і досвід книги, і досвід її читачів» [8, с. 98].

Залишається лише зацитувати відповідь Ю. Шевельова на питання О. Ізарського про критичну інтенцію есею: «Про Лягерквіста вгадали-сьте. Мене більше цікавили мої проблеми, ніж він і його. Але ще цікавило мене поза рядками показати кусник Швеції, та цього Ви не помітили. Може, тому, що не думали про це» (лист від 17.2.1952 р.) [7, с. 63].

Ментальний образ Швеції загострює погляд Ю. Шевельова на українську еміграцію як проблему національного середовища на чужому ґрунті: «коли я роблю шведам доповідь про життя в СССР і бачу, як їхні дурні жирні морди кривляються в зневажливу посмішку, які там негри живуть, і як вони таке над собою

¹ Філософський інваріант акту «перетікання» бачимо в Ж.-П. Сартра, який визначає людину як істоту, спрямовану в майбутнє й свідому проектування себе в майбутньому [9].

² Часопис української еміграції в Канаді, першим редактором якого був П. Волиняк (з 1950 по 1969 рр.).

³ Під псевдонімом «Гр.Шевчук».

⁴ Шевельов апелює до найвідоміших романів П. Лягерквіста «Кат», «Карлик», «Варава».

⁵ Мова йде про роман «Карлик».

допускають, – ну, Ви самі здогадуєтесь, яке нецензурне бажання в мене тоді підноситься в душі. Але самовпевненість еміграції – це ще гірше. Шведи хоч збудували собі чистенькі і антимистецькі міста і удосконалили до найвищого рівня техніку праці в ліжках щосереді і щосуботи, але еміграція і цього не зробила. І тому лаюся, лаюся і буду лаятися, бо еміграційний "неокласицизм"¹ у кращому випадку – тільки вияв самозакоханости і еміграційного самлюбування. Хоч і розумію, що сам такий, і що з того всього навіть псові під хвіст нічого не буде» (лист від 31.3.1952 р.) [7, с. 66]².

Таким чином, «шведський сегмент» написаного Ю. Шевельовим на початку 1950-х рр. доречно розглядати з феноменологічної точки зору: за М. Мамардашвілі, це «шлях», «"розмотування" того, що сталося» [8, с. 98]. Враження від Швеції й від шведської літератури в особі П. Лагерквіста позначають точку, в якій оприсутнюється пульсуюче переживання України як питомого ґрунту особистої екзистенції. Доречним є згадати слова Е. Гуссерля: «Свідоме життя є завжди спрямованістю на щось, як на ціль або засіб, як на відповідне чи невідповідне, цікаве чи байдуже, особисте чи громадське, повсякденно потрібне чи несподівано нове. Все це лежить у горизонті світу, а втім, потрібноється особливий мотив, аби змінити настанову на все це, дане в такому світі життя, і досягти, щоб воно у будь-який спосіб стало темою, зробити його предметом сталого інтересу» [5, с. 74–75].

З «задвірків Європи» Ю. Шевельов стремить до Європи сутнісної, яку розглядає як синтез Франції й Німеччини³. Саме Франція, а не Швеція пробуджує туристичний смак як зворотний бік спонтанного існування й свободи: «Він (Париж)... – казан з окропом. Пара духмяна, кличе всунути голову. Біда, як всунете. «Коготок увяз – всей птичке пропасть»⁴. І капіталізм – страшне свинство, а все-таки я б хотів, щоб його ви-

стачило бодай на моє життя» (лист від 1.7.1951) [7, с. 47]⁵.

Апологія капіталізму тут визначається екзистенційними чинниками життя, зокрема, свободою як найбільшою цінністю, а не ідеологічними й аж ніяк не матеріальними підставами. Це доводить написаний слідами подорожі й опублікований у серпневому числі «Нових днів» есей Шевельова «Париж треба закрити». Столиця Франції постає тут і як образ сучасної цивілізації, і як «евентуальний Ноїв ковчег» з усією можливою «номенклатурою товарів» та послуг, і як капіталістичний рай, де є все і навіть більше – свій диявол під небом Нотр-Даму.

Усі ці «аспектуальні» [10, с. 78] або схематичні вигляди Парижа імплікують інтенцію свободи як метафізичної якості: у цьому місті кожна людина кинута напризволяще й вільна розпоряджатися собою на свій смак і розсуд. У Парижі стільки ж прагматики, скільки й ірраціонального. Місто нищить людину й обдаровує її шматком свободи – саме в цьому полягає головний екзистенційно-аксіологічний чинник капіталізму і його головна притягальна сила для Ю. Шевельова: «...коли Ви бачите смертний вирок на чолі Парижу (ідеться про фігуру диявола на верхівці собору Нотр-Дам. – Т. Ш.), то я кажу: я все таки з ним, з Парижем... коли людина не може бути вільна – а вона не може бути вільна... то я волю систему продажу, де хоч є можливість вибирати, що і як продати чи купити, – аніж систему регламентованого декретування, де нема навіть і цієї тіні свободи вибору, а хтось диктує мені, що я маю робити...» [11, с. 13].

Ю. Шевельов переживає Париж як життєздатний і життєствердний попри статистику суїцидів. У бажанні його «закрити», пише Ю. Шевельов, сходяться ліві й праві («Сталін і Бернґем»⁶), «бо Париж капіталістичний», націоналісти-елітарники («Донцов»), «бо Париж вільнодумний», гуманісти, «бо Париж жорстокий», поширювана світом разом з українцями глуха українська провінція (окреслена загальником «Пациків»), «бо Париж незрозумілий» [11, с. 12]. Але «закрити» його – означає спинити життя.

Натомість Париж – вічне місто, бо мода, розпусність, жорстокість, бунт тут лежать на поверхні – як ходовий товар на експорт – товщу національної традиції й громадянської згуртованості: «відродження традиціоналізму, відродження Франції лежить зовсім поза схемами нашого примітивного націоналізму з його дитячими казками про диявола і хрест. Ці казки пласкі. Париж ніколи не плаский...» [11, с. 19]. Так виявляє себе інтенція національного буття з його психо-, історико-, соціокультурними проблемами й травмами в ментальному образі Парижа і Франції. Стан України – це стан колонії, зневаженої й обмеженої в громадянських, культурних, політичних правах; це стан «Пацикова», де своє, рідне позначене печаттю відсталості, примітивності, непридатності в цивілізованому житті.

¹ Не маємо переконливих даних про те, що саме тут має на увазі Ю. Шевельов під виразом «еміграційний "неокласицизм"», але припускаємо, що в ньому імпліковано наріжню для українських еміграційних політиків та інтелектуалів опозицію концептів «людина» – «державна». Низку підстав для таких міркувань дає рецензія Ю. Шевельова на постановку «Лукреції» Андре Обе в театрі В. Блавацького «Париж чи Рим?» (газета «Час» за 12 грудня 1948 р.). Зокрема, міркуючи про обраний режисером для постановки зріз драми, Ю. Шевельов зазначає: «Режисер Блавацький вибрав маршрут героїчної трагедії. Звеличення Риму, що в перекладі на сучасну мову означає звеличення Держави. Вистава влилася в річище глорифікації Риму як символу державности і пріоритету Держави над людиною, яка глорифікація так характеристична для українських тридцятих років. Обе перепуценій через призму Маланюка і Ольжича» [14, с. 8].

² Увираження суті національної дійсності в переживанні інших культур Ю. Шевельов робить своїм провідним критичним підходом.

³ На схилі віку Ю. Шевельов пише: «Мушу зізнатися, що мусів переглянути свою теорію про те, що таке Європа. Я казав, що вона – це Франція плюс Німеччина, а все решта – балькончики й доважки. Ви це пробували тоді несміливо боронити Італію. Я помилявся. На цьому чобітку таки стоїть уся Європа. Училися в неї й французи й німці, що вони тут, на цьому географічному чобітку набудували й витворили – без порівняння. А їхнє savoir vivre – досконаліше, ніж будь-де. Блискавична реакція. Людність. Посмішка дружности. Повсякчасна творчість. Повна відсутність американського тугодумства й ховання за звичним і приписаним» (лист від 31.5.1988) [7, с. 216].

⁴ Підзаголовок п'єси Л. Толстого «Влада темряви».

⁵ Схоже ставлення до капіталізму маємо в листі від 26.1.1951 р.: «Раніше я знав, що мій ідеал – малі країни і капіталізм. Тепер я не знаю. Хоча особисто для мене вибираю все-таки друге» [7, с. 39].

⁶ Автор книги «Managerial Revolution: What is Happening in the World» (1942 р.), яку Ю. Шевельов високо оцінював і радив прочитати О. Ізарському. Книжка підказала низку художніх рішень Дж. Орвеллу в романі «1984».

Париж радо вітає примітивне, «нецивілізоване» мистецтво як необхідний ресурс свого «многошарового» життя. На доказ цього Ю. Шевельов коментує виставку мексиканського мистецтва в Парижі й озвучує проблему колоніально-провінційного мистецтва й «традиціоналістичної синтези»; формулює тезу про провінційність як ознаку розвитку кожного національного мистецтва: «провінційність при порядних зразках – вияв здоров'я і початок зростання. І той факт, що Париж зумів відкрити й прийняти, приміром, Анрі Руссо – одне з свідчень про духове здоров'я цього міста» [12, с. 12].

Провінційність українського мистецтва неодноразово виступала чинником його подальшого розвитку, і через це співвідноситься з європейською традицією: «Українське мистецтво не раз було провінційним, навіть більше – принципово й послідовно провінційним. ...коли його зразком було мистецтво Візантії, то поставали чудесні в своїй провінційній наївності і водночас культурі фрески Софійського собору. Коли за зразок правили Гогарт і Федотов, поставали премилі образки Безперчого» [12, с. 12]. Проте в Радянському Союзі провінційність є виразом усім «неросійським» культурам. Агресивна шовіністична політика, жорсткий ідеологічний контроль, нав'язування мистецтву «менших» народів тривіальних або зужитих («примітивних» у значенні «пласких»), позбавлених достатньої мистецької сили) художніх форм російської культури гальмують, якщо не дискредитують розвиток і українського підрадянського мистецтва: «...коли зразком ставали старі чи новітні російські пересувники, то це призводило тільки до фальшу всіляких Пимоненків або Трохименків...» [12, с. 12]. Таким чином, інтенція національного буття, так само, як і у сприйнятті Швеції, є базовим чинником аспектуалізації й творення ментального образу Франції.

Країна-«чобіток», на якому «стоїть уся Європа», у певному сенсі є особистим *відкриттям* Ю. Шевельова (нагадаймо собі уривок з листа, поданий у примітці 13), *авантюрою* («В Італії, звичайно ж, – у Неаполі, – мене першого ж дня обікрали на яких триста доларів плюс усі документи, крім паспорту...» [7, с. 216], *парадоксом* («гірко-солодкий», «макаронно-бандитський край»), «кожний квадратний сантиметр поверхні – історія, історія і ще раз історія, мистецтво і ще раз мистецтво, а живим італійцям це все таке потрібне, як возові п'яте колесо» [7, с. 214]). Ці аспектуальні вигляди латентно визначають есеїстичну інтенцію Італії, спрямованість на розуміння місця минулого й історії в теперішньому житті країни, адже на відміну від *опанованої* своїм минулим України, Італія сама його *опанувала*.

Україна незмінно повертається до свого минулого, реанімує, містифікує, довіряє йому ключі від сучасного й майбутнього; наша історія, кажучи словами Ф. Доса, «вбирає в себе сновиддя, притлумлені інстинкти, намагаючись досягти консенсусу з проблемами нашого сучасного суспільства...» [4, с. 7]. Італія ставиться до свого – невимушено й безпосередньо. У її незчисленних музеях і безцінних експонатах Ю. Шевельов відчитує іронічне ставлення до наївного й сумлінного туриста, якому випадає «бігати в зграях, нікати індивідуально» або «взагалі не оглядати музеїв. Лишається вибрати, що з трьох поганих кра-

ще» [15, с. 10]. Мистецькі раритети в гігантських дозах можуть викликати не гармонію й просвітлення у «новонавернених», а загострене враження навколишнього хаосу й ентропії.

Успіх чекатиме на мандрівника, який черпатиме всю культуру Італії не лише з її музеїв чи архітектури, а й з атмосфери, відчує її як «телуричні сили землі», як ген історії в італійцях. Саме цим шляхом Ю. Шевельов пропонує опанувати Італію й ділитися своїми набутками: відзначає «міцну поставу» італійців, які несуть «реальне відчуття старого Риму, стилю великої імперії»; порівнює природність їхньої «внутрішньої величності постави», у якій живе «неусвідомлена традиція сторіч», із природністю «італійського сонця» і «зеленої Адріятики Венеції й Равенни» [15, с. 12].

Італія шанує своє минуле – «розкопані руїни імперського Риму», – його можна споглядати з новопрокладених проспектів, в ефектному вуличному освітленні, якого не має жодне інше місто світу¹, пізнавати й переувяляти, але поставити його в центр сучасного життя, виплекати на його основі загальну ідеологію італійцям не приходить у голову. Так у світлі «італійських» рефлексій підважується романтико-патетичний стереотип критики ідейно-естетичної програми «вісниківської квадриги», коли Ю. Шевельов зауважує, що італійці не переймаються своїм минулим «завойовницько-державницьким духом, що так сподобався поетам нашої квадриги», натомість ставлять пам'ятники не генералам, а поетам і музикантам [15, с. 13].

Есей «Трохи моєї Італії» порівняно з двома попередніми – найбільш провокативний. Уже в ключовому для назви присвійному займеннику «моєї» відчитується спротив одиниці «загальній» думці, шаблонним виглядам, що, як відомо, формуються в межах владного дискурсу. Пересічного читача «збентежить» міркування відомого «естетичного гурмана» й професійного знавця європейського мистецтва про «поганний» результат активного відвідування музеїв світового рівня в Італії. Бенгега не зникне, допоки читач не усвідомить символічної цінності музеїв як речників того ж таки владного дискурсу, а отже, імовірної несподіваної перешкоди для самостійних інтелектуальних, духовних, творчих зусиль окремої людини. Крім того, українським емігрантам третьої, політичної, хвилі, мабуть, було непросто прийняти сторону автора, який, ведучи мову про Італію, фактично пропонує співвітчизникам вийти з зачарованого кола минулого й рухатися вперед без тягаря пам'яті про поразки, образи, підступи й багато іншого². «Жива Італія» Ю. Шевельова виростає «не з примусу всевладної держави, а з ґрунту, з національного характеру, з духу і духової конструкції місцевої людини» [15, с. 12].

¹ «Прожектори спрямовані на руїни згори, знизу, зсередини, ззаду, спереду, фонтани просвітлені електрикою, все надзвичайне, стримане, але все подає руїни найвеличніше, наймонументальніше» [15, с. 14].

² Інтелектуальна позиція Ю. Шевельова стане більш зрозумілою, якщо пригадати, що в українській еміграції діяли політичні організації й партії, які часто не мали згоди в наріжних питаннях і апелювали до національної історії як до зняття боротьби з опонентами («уенерівці», «гетьманці», «мельниківці», «бандерівці», «двійкарі» та ряд інших).

Таким чином, феномен Італії складається в латентних актах запитування про Україну. Звідси, крім іншого, й розвінчування міфу «советських критиків» про стилізацію Джотто в Михайла Бойчука і його школи. Картини Джотто Ю. Шевельов вивчає в Падуї, Ассізі, Римі, він шукає й не знаходить в них «зерна наших бойчукістів». Італійські витоки українського явища – дослідницька інтрига мандрів країною.

Загалом це листування презентує Ю. Шевельова homo viator (Г. Марсель), тобто мандрівника, що постійно перебуває в дорозі насамперед до себе. В основі унікальних епістолярних скетчів Ю. Шевельова (іронічних, самоіронічних, драматичних, але ніколи не чисто описових) на теми відвіданих країн і міст лежить *переживання місця* як складний ідейно-естетичний феномен, у якому людина відкриває свій зв'язок зі світом крізь призму своїх неперехідних життєвих цінностей. У нашому випадку цей зв'язок

відбиває інтенцію втраченої Батьківщини, а кожна подорож передбачає зустріч із недосяжним в аспектуальних виглядах ментальних образів відвідуваних країн. Спостереження й переживання під час мандрів створюють особистий імпульс для розгортання дослідницьких сюжетів есеїв, у яких відкриваються унікальні генетичні й типологічні перегуки українського світу зі шведським, французьким, італійським, німецьким, американським тощо.

Переміщення, подорожі, мандри є надважливим чинником інтелектуально-культурної особистості Ю. Шевельова. Подивугідна мобільність до останніх років життя, зумовлена настановами на активне запитування, пошук, відкриття, кардинально змінює наше уявлення про характер і глибину проблематики життя й спадщини видатного українського літературомігранта.

Список використаних джерел

1. Баран Є. «Свідки часу і життя»... : рец. на вид. : Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського / [упоряд. Микола Степаненко]. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2014. – 388 с. / Євген Баран // Рідний край. – 2014. – № 1(30). – С. 211–215.
2. Бауман З. От паломника к туристу [Електронний ресурс] / З. Бауман. – Режим доступу : <http://jour.isras.ru/upload/journals/1/articles/218/submission/original/218-411-1-SM.pdf>.
3. Белей Л. Півстоліття очима Шевельова : рец. на вид. : Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського / [упоряд. Микола Степаненко]. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2014. – 388 с. [Електронний ресурс] / Лесь Белей. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2014/12/01/pivstolitija-ochyma-shevelova/>.
4. Вжосек В. Історія – Культура – Метафора. Постановня неklasичної історіографії ; Про історичне мислення : [монографія] / В. Вжосек. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 296 с.
5. Гуссерль Е. Криза європейського людства і філософія / Е. Гуссерль // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки : [хрестоматія]. – К. : Ваклер, 1996. – С. 62–94.
6. Круглий стол «Тревелогі» 18.02.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=Zs2y40OWtrM>.
7. Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського / [упоряд. Микола Степаненко]. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2014. – 388 с.
8. Мамардашвили М. Литература и литературно-художественная критика в контексте философии и обществознания : [Круглый стол «Вопросов философии»] / Мераб Мамардашвили // Вопросы философии. – 1984. – № 2. – С. 98–102.
9. Сартр Ж.-П. Прогрессивно-регрессивный метод [Електронний ресурс] / Жан-Поль Сартр // Сартр Ж.-П. Проблемы метода. – Режим доступу : <http://slovoideolo.narod.ru/neomarxism/sartre/prmethod/progressaregressametodo.htm>.
10. Фізер І. Філософія літератури / Іван Фізер. – К. : НаУКМА ; Аграр Медіа Груп, 2012. – 217 с.
11. Шевчук Гр. «Париж треба закрити» / Гр. Шевчук // Нові дні. – 1951. – Ч. 19. – С. 11–14, 19–21.
12. Шевчук Гр. З мистецького Парижу / Гр. Шевчук // Нові Дні. – 1952. – Ч. 34. – С. 9–13.
13. Шевчук Гр. Людина – різна (Пер Лягерквіст – Нобелівський лавреат) / Гр. Шевчук // Нові дні. – 1952. – Ч. 24. – С. 8–12.
14. Шевчук Гр. Париж чи Рим? («Люкrecія» Андре Обе в Театрі Володимира Блавацького) / Гр. Шевчук // Час. – 1948. – Ч. 52. – С. 5, 8.
15. Шевчук Гр. Трохи моєї Італії / Гр. Шевчук // Нові Дні. – 1952. – Ч. 33. – С. 10–16.
16. Шерех Ю. Я. – мене – мені... (і довкруги): Спогади. – Т. 1. В Україні / Юрій Шерех. – Харків : Фоліо, 2012. – 475 с.
17. Шерех Ю. Я. – мене – мені... (і довкруги): Спогади. – Т. 2. В Європі / Юрій Шерех. – Харків : Фоліо, 2012. – 316 с.

Т. П. Шестопалова,

Черноморський національний університет імені Петра Могили, г. Николаев, Україна

«...НЕ МИР ДРУГОЙ, А ГРАНИЦЫ ДРУГИЕ, И В ЭТОМ ВСЯ СУТЬ» (феноменология одного эпистолярного тревелога Юрия Шевелева)

В статье поднимается тема миграций и путешествий Юрия Шевелева. Проблема состоит в том, каким образом поездки в разные страны становятся важным фактором личности интеллектуала и ресурсом новых контекстов для его гуманитарных исследований. Двойственная природа путешествий, когда путешественник открывает новые для себя явления в культуре, искусстве, ментальности, идеологии разных стран и одновременно – экзистенциальные основания его собственной жизни, дает возможность глубже проникнуть в этику и эстетику топосных переживаний интеллектуала, увидеть имплицитированные в них структуры его критического сознания. Цель статьи состоит в том, чтобы очертить топосные переживания как основу эпистолярного тревелога и в то же время импульс для расширенного акта восприятия открывшихся путешественнику культурных объектов и сфер в национально заангажированной эссеистике. Ограниченный объем публикации заставляет сосредоточиться только на отдельных фрагментах «шведского», «французского», «итальянского»

сегментов темы путешествий в письмах. В результате топосное переживание Ю. Шевелева рассматривается как часть его экзистенциального и ценностного дискурсов.

Ключевые слова: литератор-мигрант; путешествие; письмо; интенция; переживание; тревелог.

T. P. Shestopalova,

Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

**«...IT'S NOT A DIFFERENT WORLD, BUT DIFFERENT BORDERS, AND THAT'S THE WHOLE POINT»
(phenomenology of the epistolary travelogue of Yurii Shevelov)**

This article raises topic of Yu. Shevelov's displacements as the factor of his intellectual personality and a resource of new contexts of Ukrainian humanitarian thinking. The subject of study is the phenomenon of re-experiencing visited places. This re-experiencing absorbs the intention of the lost homeland and realizes as a mental image of a certain country or any other local space. The purpose of the article is to outline the place's re-experiences as the basis of an epistolary travelogue and at the same time as an impulse for an extended act of perception of new cultural objects and spheres in nationally engaged essays. Because of limits on article's size, we are talking about separate fragments of the «Swedish», «French», and «Italian» segments of travelogue. The methodology is determined by the subject of study and the research material. This subject and material consist of letters with expressive literary intention. Priority topped retrospective methods. Hermeneutic method meets the dual specificity of epistolary materials that are both documentary (reflecting the circumstances and facts of reality, the study documents that need to take into account the initial temporal and communicative environment) and literary, those that show identity, oriented on the self. Literary texts always exist there «only to return to itself» (H.-G. Gadamer). Phenomenological approach allows discovering the existential importance of subjective feelings, attitudes, and evaluations. The scientific novelty of this article lies in the fact that this is the first suggestion of scientific comprehension of the letters of Yurii Shevelov that are published in the book *Yurii Shevelov's letters to Oleksa Izarskyi*. Also, the author of article marks the issue of Yu. Shevelov's travels as a factor of his existence and intellectual freedom for the first time in Ukrainian literary criticism. As a result of the study we came to the conclusion, that Yu. Shevelov's existential discourse can be defined as homo viator (G. Marsel), i.e. a traveler who is constantly on the road, mainly to find himself. His travel epistolary sketches of the visited countries and cities usually have ironic, self-ironic, dramatic character, but never purely descriptive. We consider Yu. Shevelov's place's re-experiencing as a complex phenomenon, where person discovers his connection to the world. In our case, this connection reflects the intention of the lost homeland, and each trip involves meeting with the inaccessible homeland in the aspectual forms of the mental images of the visited countries. Observations and experiences during travel create a personal impulse for the deployment of researching plots of essays, which reveal unique genetic and typological echoes of the Ukrainian world with Swedish, French, Italian, German, American one. The research has a broad perspective on the issues of studying and applying the migration experience of intellectual in modern life.

Key words: migrant writer; travel; letter; intention; re-experiencing; travelogue.